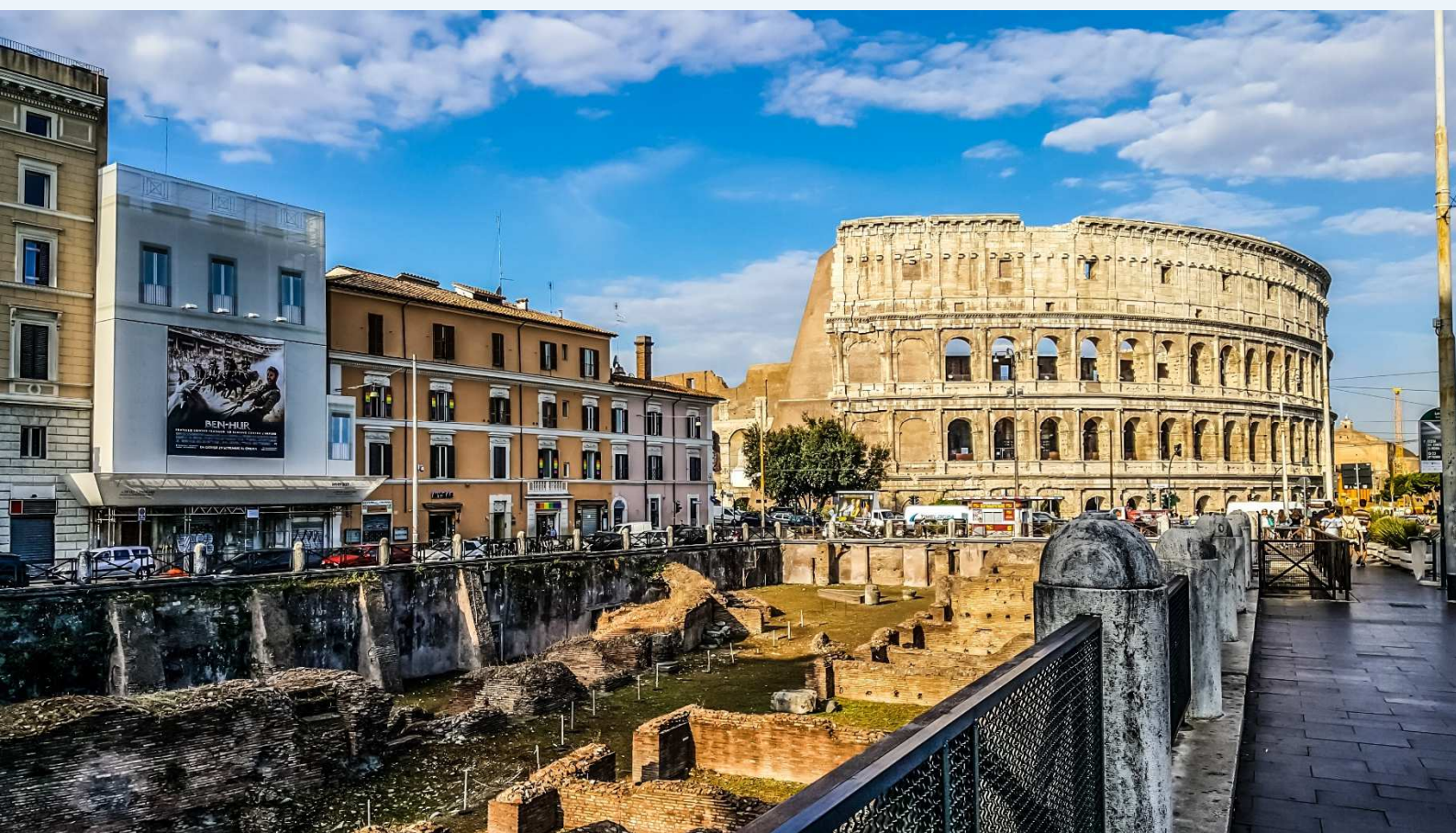

SECOND INTERNATIONAL THEMATIC MONOGRAPH

– THEMATIC PROCEEDINGS –

MODERN MANAGEMENT TOOLS AND ECONOMY OF TOURISM SECTOR IN PRESENT ERA

BELGRADE, 2017

**SECOND INTERNATIONAL THEMATIC MONOGRAPH
– THEMATIC PROCEEDINGS –**

***MODERN MANAGEMENT TOOLS AND
ECONOMY OF TOURISM SECTOR
IN PRESENT ERA***

BELGRADE, 2017

Second International Thematic Monograph – Thematic Proceedings
Modern Management Tools and Economy of Tourism Sector in Present Era

Editorial Board:

1. dr Snežana Štetić, full time professor, The College of Tourism, Belgrade, Serbia – *Editor-in-Chief*
2. dr Dobrica Jovičić, full time professor, Faculty of Geography, Institute of Tourismology, Belgrade, Serbia
3. dr Snežana Besermenji, full time professor, Faculty of Sciences Novi Sad, Department of Geography, Tourism and Hotel Management, Serbia
4. dr Ivo Županović, full time professor, Faculty of Business and Tourism Budva, Montenegro
5. dr Tatjana Pivac, associate professor, Faculty of Sciences Novi Sad, Department of Geography, Tourism and Hotel Management, Serbia
6. dr Darko Lacmanović, full time professor, Faculty of Tourism Bar, Mediterranean University, Podgorica, Montenegro
7. dr Mladen Knežević, associate professor, Faculty of Tourism, University of Maribor, Slovenia
8. dr sc Elvis Mujačević, associate professor, Faculty of Tourism and Hospitality Management Opatija, Croatia
9. dr Zoran Todorović, professor, Montenegro Business School, Montenegro Tourism School, Mediterranean University, Montenegro
10. dr Elizabeta Mitreva, associate professor, Faculty of Tourism and Business Logistics, University Goce Delcev, Stip, Macedonia
11. dr Vuk Bevanda, associate professor, Faculty of Business Studies, University John Naisbitt, Belgrade, Serbia
12. dr Jasmina Gržinić, associate professor, Faculty of Economics and Tourism "Dr. Mijo Mirkovic", Pula, Croatia
13. dr Tatjana Boshkov, associate professor, Faculty of Tourism and Business Logistics, University Goce Delcev, Stip, Macedonia
14. dr Irina Petrovska, associate professor, Faculty of Tourism and Hospitality, Ohrid, Macedonia
15. dr Kristina Košić, associate professor, Faculty of Sciences Novi Sad, Department of Geography, Tourism and Hotel Management, Serbia
16. dr Silvana Đurašević, associate professor, dean, Faculty of Tourism Bar, Mediterranean University, Podgorica, Montenegro
17. dr Tatjana Dimoska, associate professor, Faculty of Tourism and Hospitality, Ohrid, Macedonia
18. dr Anton Vorina, senior lecturer, School of Sustainable Tourism ERUDIO, Ljubljana, Slovenia
19. dr Aljoša Vitasović, assistant professor, Faculty of Economics and Tourism "Dr. Mijo Mirkovic", Pula, Croatia
20. dr Ana Tripković-Marković, assistant professor, Faculty of Business and Tourism, Budva, Montenegro
21. dr Ivona Jovanović, assistant professor, Faculty of Tourism and Hotel Management Kotor, Montenegro
22. dr sc. Iva Svilar, assistant professor, Faculty of Economics and Tourism "Dr. Mijo Mirkovic", Pula, Croatia

Published by:

*Association of Economists and Managers of the Balkans in cooperation with the Faculty of Tourism and Hospitality, Ohrid, Macedonia
Belgrade, 2017*

ISBN 978-86-80194-10-3

CIP - Каталогизacija у публикацији -
Народна библиотека Србије, Београд

338.48(082)
005(082)

MODERN Management Tools and Economy of
Tourism Sector in Present Era : Second international
thematic monograph : thematic proceedings. –
Belgrade: Association of Economists and Managers
of the Balkans ; Ohrid : Faculty of Tourism and
Hospitality, 2018 (Belgrade : All in one print
center). - XVI, 658 str. : graf. prikazi, tabele ; 30 cm

Tiraž 80. - Napomene i bibliografske reference uz
tekst. - Bibliografija uz svaki rad. - Rezimeji na srp. i
eng. jeziku. - Registar.

ISBN 978-86-80194-10-3 (AEMB)

a) Туризам - Зборници b) Менаџмент - Зборници
COBISS.SR-ID 258245644

CONTENTS

TURISTIČKA VALORIZACIJA NEPOKRETNIH KULTURNIH DOBARA OD IZUZETNOG ZNAČAJA U ĐERDAPSKOJ KLISURI.....	2
<i>Dobriła Lukić</i>	
STANJE I PERSPEKTIVE RAZVOJA TURIZMA VRNJAČKE BANJE	18
<i>Milena Podovac</i>	
RAZVOJ BANJSKOG TURIZMA U SRBIJI SA MOGUĆNOŠĆU UNAPREĐENJA.....	31
<i>Marko Pavlović</i>	
<i>Radica Bojičić</i>	
MANAGEMENT AND TECHNIQUES FOR DEVELOPMENT OF SERBIAN SPAS - CASE STUDY OF GAMZIGRAD SPA	57
<i>Biljana Ilić</i>	
<i>Violeta Jovanović</i>	
ANALIZA STANJA TURIZMA U REPUBLICI SRBIJI SA OSVRTOM NA TURIZAM NIŠA.....	70
<i>Silvana Ilić</i>	
<i>Milica Paunović</i>	
<i>Miloš Randelović</i>	
НАСЛЕДИЕ ПЕТРА ВЕЛИКОГО В КУЛЬТУРНО-ИСТОРИЧЕСКИХ ОБЪЕКТАХ ВОРОНЕЖСКОГО КРАЯ: СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ К РАЗВИТИЮ ТУРИСТСКОГО РЕГИОНА	86
<i>Николай Корнюшин</i>	
<i>Сергей Шахов</i>	
<i>Ирина Глотова</i>	
TOURISM POTENCIAL IN THE LOWER HIMALAYAS: A CASE STUDY	104
<i>Anton Vorina</i>	
<i>Ajay Kumar</i>	
<i>Zeba Zarin Ansari</i>	
THE INFLUENCE OF HUMAN CAPITAL ON THE COPMETITIVENESS OF HOTELS IN SERBIA	115
<i>Marko Slavković</i>	
<i>Jasmina Ognjanović</i>	

ANALIZA USPEŠNOSTI POSLOVANJA HOTELSKEGA SEKTORJA V SLOVENIJI .	129
<i>Mateja Jerman</i>	
GASTRONOMIC AND WINE TOURISM – KEY ELEMENTS FOR LOCAL ECONOMIC DEVELOPMENT. CASE STUDY ROMANIA.....	142
<i>Adrian Nedelcu</i>	
FAKTORJI ZAZNAVANJA GOZDA KOT TURISTIČNE DESTINACIJE – ANALIZA IZHODIŠČ	161
<i>Darija Cvikl</i>	
UPRAVLJANJE VREMENSKIM RIZIKOM U ZIMSKOM TURIZMU.....	180
<i>Bojan Đorđević</i>	
FINANSIJSKA ANALIZA SEKTORA TURIZMA- PRIMER UGOSTITELJSKIH PREDUZEĆA SEVERA VOJVODINE	197
<i>Nada Milenković</i>	
<i>Jelena Andrašić</i>	
<i>Branimir Kalaš</i>	
THE CRISIS IN EUROPEAN MONETARY UNION AND ITS INFLUENCE ON TOURISM.....	213
<i>Svetlana Popovic</i>	
<i>Velimir Lukic</i>	
IZAZOVI FORENZIČKOG RAČUNOVODSTVA U TURISTIČKOJ INDUSTRIJI.....	230
<i>Žaklina Spalević</i>	
<i>Kosana Vićentijević</i>	
OSIGURANJE TURISTA I TURISTIČKIH ARANŽMANA U SRBIJI	240
<i>Miloš Pjanić</i>	
<i>Vera Mirović</i>	
PRIMJENJIVOST PARTICIJSKIH CIJENA U AVIO INDUSTRIJI	254
<i>Daniel Tomić</i>	
<i>Andrea Kramar</i>	
DETERMINANTE KONKURENTNOSTI TURISTIČKE DESTINACIJE: SLUČAJ SRBIJE	274
<i>Ema Marinković</i>	
<i>Aleksandra Majdarević</i>	
<i>Slađana Starčević</i>	

ULOGA MENADŽMENTA LJUDSKIH RESURSA U UNAPREĐENJU KONKURENTNOSTI REPUBLIKE SRBIJE U SEKTORU TURIZMA.....	288
<i>Ivana Simić</i>	
UNAPREĐENJE ORGANIZACIONE KULTURE KAO MENADŽERSKOG ALATA ZA OSTVARIVANJE POSLOVNOG USPEHA U TURIZMU–STUDIJA SLUČAJA ZA SRBIJU.....	302
<i>Snežana Kirin</i>	
<i>Gordana Gavrić</i>	
USTVARJANJE USPEŠNIH ZDRAVILIŠČ IN TERM V SLOVENIJI Z MERJENJEM ORGANIZACIJSKE ENERGIJE	318
<i>Jasmina Starc</i>	
DEFICITARNOST KADRA V SLOVENSKEM GOSTINSTVU: 2008–2017	330
<i>Andrej Raspor</i>	
<i>Bojan Macuh</i>	
FAKTORI KOJI UTIČU NA PRIMENU SAVREMENIH POSLOVNIH MODELA ZA ODRŽIVO POSLOVANJE ORGANIZACIJA IZ OBLASTI TURISTIČKOG SEKTORA	350
<i>Violeta Jovanović</i>	
<i>Džejn Paunković</i>	
EXPLORING THE NATURE OF GLOBALIZED TOURISM MARKETS.....	369
<i>Maya Tsoklinova</i>	
INŽENJERING MENADŽMENTA UKUPNOG KVALITETA I UPRAVLJANJE LJUDSKIM RESURSIMA U TURISTIČKIM ORGANIZACIJAMA U BEOGRADU.....	381
<i>Tatjana Ilić-Kosanović</i>	
<i>Srđan Tomić</i>	
INOVIRANJE PROGRAMA ŠKOLSKIH EKSKURZIJA KAO DOPRINOS REALNOM SAGLEDAVANJU UČENIČKIH (E)MIGRACIONIH ASPIRACIJA	398
<i>Nada Polovina</i>	
<i>Jelena Stanišić</i>	
TURISTIČNA POTOVANJA KOT OBLIKA AKTIVNEGA PREŽIVLJANJA PROSTEGA ČASA STAROSTNIKOVA V SLOVENSKIH DOMOVIH ZA STAREJŠE.....	411
<i>Bojan Macuh</i>	
<i>Andrej Raspor</i>	
СПЕЦИФИЧНОСТ КВАЛИТЕТА УСЛУГА У УСЛУЖНИМ ДЕЛАТНОСТИМА И ЊИХОВЕ ОСНОВНЕ ДИМЕНЗИЈЕ.....	429
<i>Саша Степанов</i>	
<i>Немања Степанов</i>	

<i>Ђорђе Чабировски</i>	
UTICAJ PRIMENE INFORMACIONO–KOMUNIKACIONE TEHNOLOGIJE NA POVEĆANJE EFIKASNOSTI MENADŽMENTA U TURIZMU.....	444
<i>Olga Zorić</i>	
<i>Andrija Jorgić</i>	
THE INFLUENCE OF PERCEIVED CHARACTERISTICS OF THE WEB AS A SALE CHANNEL ON CUSTOMER ONLINE CHOICE OF TOURIST SERVICES.....	461
<i>Aleksandar Grubor</i>	
<i>Nenad Djokic</i>	
CHARACTERISTICS OF TOURIST SERVICES' WEBSITES AS DETERMINANTS OF ONLINE PURCHASES	476
<i>Nikola Milicevic</i>	
<i>Ines Djokic</i>	
WEB CRAWLER'S HELP IN DETECTING AND POSITIONING NETWORK STRUCTURES	489
<i>Peter Harmath</i>	
PRIMENA VEŠTAČKE INTELIGENCIJE U DINAMIČKIM OKRUŽENJIMA SAVREMENIH TURISTIČKIH POSLOVNIH SISTEMA.....	503
<i>Ivica Stanković</i>	
<i>Stefan Cvejić</i>	
<i>Milena Kukrić</i>	
<i>Radoje Cvejić</i>	
GLOBAL MARKETING ENVIRONMENT AND TOURISM.....	521
<i>Branko Mihailović</i>	
<i>Tomislav Brzaković</i>	
ZNAČAJ, ULOGA I PERSPEKTIVA DIGITALNOG MARKETINGA U TURIZMU.....	537
<i>Tatjana Dujaković</i>	
<i>Dijana Grahovac</i>	
<i>Simonida Vilić</i>	
THE ROLE OF SEGMENTATION AND POSITIONING IN THE DEVELOPMENT OF MODERN TOURIST MARKET IN SERBIA	550
<i>Branko Mihailović</i>	
<i>Vesna Popović</i>	

PRIMENA KONCEPTA I MERNIH INSTRUMENATA LIČNOSTI BRENDA NA TURISTIČKE DESTINACIJE	566
<i>Sladana Starčević</i>	
<i>Ema Marinković</i>	
<i>Aleksandra Majdarević</i>	
ZDRAV ŽIVOT U FUNKCIJI TURISTIČKE PONUDE - MENTORSKA PODRŠKA.....	582
<i>Pavle Radanov</i>	
<i>Miodrag Brzaković</i>	
IKT I INTERNET U SLUŽBI PROMOCIJE TURISTIČKIH DESTINACIJA, ANALIZA STAVOVA TURISTA	599
<i>Milena Ilić</i>	
<i>Svetlana Anđelić</i>	
SUSTAINABILITY AND CONSUMER BEHAVIOR IN TOURISM	615
<i>Igor Trandafilović</i>	
<i>Aleksandra Blagojević</i>	
IMPACT OF REFUGEE CRISIS ON TOURISM DEVELOPMENT: EVIDENCE FROM REPUBLIC OF SERBIA	628
<i>Ivana Marinović Matović</i>	
ПРИРОДНЫЕ БОГАТСТВА СТАРОЙ ПЛАНИНЫ КАК ОСНОВНОЙ ПОТЕНЦИАЛ РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКОГО ТУРИЗМА.....	645
<i>Младьян Максимович</i>	
<i>Павлэ Брзакович</i>	

Index of Authors

A

Adrian Nedelcu, 142
Ajay Kumar, 104
Aleksandar Grubor, 461
Aleksandra Blagojević, 615
Aleksandra Majdarević, 274, 566
Andrea Kramar, 254
Andrej Raspor, 330, 411
Andrija Jorgić, 444
Anton Vorina, 104

B

Biljana Piić, 57
Bojan Đorđević, 180
Bojan Macuh, 330, 411
Branimir Kalaš, 197
Branko Mihailović, 521, 550

D

Daniel Tomić, 254
Darija Cvikl, 161
Dijana Grahovac, 537
Dobriła Lukić, 2

Đ

Ђорђе Чабиловски, 429

DŽ

Džejn Paunković, 350

E

Ema Marinković, 274, 566

G

Gordana Gavrić, 302

I

Igor Trandafilović, 615
Ines Djokic, 476
Ivana Marinović Matović, 628

Ivana Simić, 288
Ivica Stanković, 503
Ирина Глотова, 86

J

Jasmina Starc, 318
Jasmina Ognjanović, 115
Jelena Andrašić, 197
Jelena Stanišić, 398

K

Kosana Vićentijević, 230

M

Marko Pavlović, 31
Marko Slavković, 115
Mateja Jerman, 129
Maya Tsoklinova, 369
Milena Piić, 599
Milena Kukrić, 503
Milena Podovac, 18
Milica Paunović, 70
Miloš Pjanić, 240
Miloš Randelović, 70
Miodrag Brzaković, 582
Младьян Максимович, 645

N

Nada Milenković, 197
Nada Polovina, 398
Nenad Djokic, 461
Немања Степанов, 429
Nikola Milicevic, 476
Николай Корнюшин, 86

O

Olga Zorić, 444

P

Pavle Radanov, 582
Павлэ Брзакович, 645

Peter Harmath, 489

R

Radica Bojičić, 31
Radoje Cvejić, 503

S

Саша Степанов, 429
Silvana Ilić, 70
Simonida Vilić, 537
Slađana Starčević, 274, 566
Snežana Kirin, 302
Srđan Tomić, 381
Stefan Cvejić, 503
Svetlana Anđelić, 599
Svetlana Popovic, 213
Сергей Шахов, 86

T

Tatjana Dujaković, 537
Tatjana Ilić-Kosanović, 381
Tomislav Brzaković, 521

V

Velimir Lukic, 213
Vera Mirović, 240
Vesna Popović, 550
Violeta Jovanović, 57, 350

Z

Zeba Zarin Ansari, 104

Ž

Žaklina Spalević, 230

List of Reviewers

1. Aleksandra Brakus, Assistant Professor, Modern Business School, Belgrade, Serbia
2. Aljoša Vitasović, Assistant Professor, Faculty of Economics and Tourism "Dr. Mijo Mirković", Pula, Croatia
3. Andrea Bučalina Matić, Assistant Professor, Faculty of Business Studies, University John Naisbitt, Belgrade, Serbia
4. Andrej Raspor, Assistant Professor, DOBA Faculty of Applied Business and Social Studies Maribor, Maribor, Slovenia
5. Andreja Rudančić, Professor, Polytechnics Libertas Zagreb, Croatia
6. Anton Vorina, Professor, School of Sustainable Tourism ERUDIO, Ljubljana, Slovenia
7. Barry Mak, Full-Time Professor, The Hong Kong Polytechnic University, School of Hotel and Tourism Management, Hong Kong
8. Biljana Ilić, Assistant Professor, Faculty of Management - Zaječar, University John Naisbitt, Serbia
9. Biljana Stojanović-Višić, PhD, „Pošta Srbije“, Belgrade, Serbia
10. Bojan Đorđević, Associate Professor, Faculty of Management - Zaječar, University John Naisbitt, Serbia
11. Bojan Macuh, Professor, Faculty of Commercial and Business Sciences Celje, Slovenia
12. Bojana Novičević Čečević, Assistant Professor, Faculty of Economics Niš, University of Niš, Serbia
13. Branimir Kalaš, Faculty of Economics in Subotica, University of Novi Sad, Serbia
14. Branislav Radnović, Assistant Professor, Faculty of Business Economy, Educons University, Novi Sad – Sremska Kamenica, Serbia
15. Branko Mihailović, Senior Research Associate, Institute of Agricultural Economics Belgrade, Serbia
16. Daniel Tomić, Assistant Professor, Faculty of Economics and Tourism 'Dr. Mijo Mirković', Juraj Dobrila University of Pula, Croatia
17. Darko Pirtovšek, Professor, ŠCC - Higher Vocational School Celje, Slovenia
18. Dejan Iliev, Associate Professor, Ss. Cyril and Methodius University, Faculty of Natural Sciences and Mathematics, Institute of Geography, Skopje, Republic of Macedonia
19. Denis Tomše, Assistant Professor, Faculty of Commercial and Business Sciences Celje, Slovenia
20. Dijana Grahovac, Associate Professor, Central Bank of Bosnia and Herzegovina, Banja Luka, Bosnia and Herzegovina
21. Dobrila Lukić, Assistant Professor, Alfa BK University, Belgrade, Serbia
22. Đorđe Pavlović, Associate Professor, High Business School of Vocational Studies, Valjevo, Serbia
23. Dorin Paul Bac, Professor, University of Oradea, Faculty of Economic Sciences, Department of Economics and Business, Romania
24. Dragan Vukasović, Associate Professor, Modern Business School, Belgrade, Serbia
25. Dragana Simić Antonijević, Professor, Agriculture College of Applied Studies Šabac, Serbia
26. Drago Pupavac, Professor, Polytechnic of Rijeka, Croatia
27. Džejn (Jane) Paunković, Full-Time Professor, Faculty of Management - Zaječar, University John Naisbitt, Serbia

28. Floričić Tamara, Assistant Professor, Department for Interdisciplinary, Italian and Cultural Studies, Interdisciplinary Program: Culture and Tourism, Juraj Dobrila University of Pula, Croatia
29. Goran Dašić, Associate Professor, Modern Business School, Belgrade, Serbia
30. Gordana Bilbilovska, Retired Full-Time Professor, Faculty of Economics, Ss. Cyril and Methodius University in Skopje, Macedonia
31. Gordana Gavric, Assistant Professor, Faculty of Business Economics and Entrepreneurship, Belgrade, Serbia
32. Igor Trandafilović, Associate Professor, Faculty of Management - Zaječar, University John Naisbitt, Serbia
33. Ines Djokic, PhD, Teaching Assistant, University of Novi Sad, Faculty of Economics in Subotica, Serbia
34. Iva Slivar, Assistant Professor, Faculty of Economics and Tourism "Dr. Mijo Mirkovic", Juraj Dobrila University of Pula, Croatia
35. Ivana Simić, Full-Time Professor, Faculty of Economics, University of Niš, Niš, Serbia
36. Ivica Stanković, PhD Candidate, Faculty of Business Studies and Law, Belgrade, Serbia
37. Ivo Županović, Full-Time Professor, Faculty of Business and Tourism, Budva, Montenegro
38. Jasmina Gržinić, Associate Professor, Faculty of Economics and Tourism "Dr. Mijo Mirkovic", Juraj Dobrila University of Pula, Croatia
39. Jasmina Starc, Full-Time Professor, Faculty of Business and Management Sciences, Novo mesto, Slovenia
40. Jasna Potočnik Topler, Assistant Professor, University of Maribor, Faculty of Tourism, Brežice, Slovenia
41. Jelena Andrašić, Assistant Professor, Faculty of Economics in Subotica, University of Novi Sad, Serbia
42. Kosana Vićentijević, Associate Professor, Singidunum University, Belgrade, Serbia
43. Ljubica Komazec, Full-Time Professor, Faculty of Economics in Subotica, University of Novi Sad, Serbia
44. Malči Grivec, Lecturer, Faculty of Business, Management and Informatics, Novo mesto, Slovenia
45. Mariana Dubravská, Assistant Professor, Faculty of Management, University of Prešov, Slovakia
46. Marko Slavković, Assistant Professor, University of Kragujevac, Faculty of Economics, Kragujevac, Serbia
47. Marija Bošnjak Stepanović, Assistant Professor, Faculty of Education Sombor, University of Novi Sad, Serbia
48. Marija Najdić, Professor, The College of Tourism, Belgrade, Serbia
49. Marijana Vidas-Bubanja, Full-Time Professor, Faculty of Trade and Banking, Alpha University, Belgrade, Serbia
50. Mateja Jerman, Assistant Professor, University of Primorska, Faculty of Management, Koper, Slovenia
51. Maya Tsoklinova, Chief assist. prof., University of Forestry, Sofia, Bulgaria
52. Milena Ilić, Professor, Information Technology School ITS - Belgrade, Comtrade Technology Center, Serbia
53. Milena Kukrić, Assistant Professor, Faculty of Strategic and Operational Management, Belgrade, Serbia
54. Milena Vukić, Professor, PhD, Hospitality and Tourism High School in Belgrade, Serbia

55. Milica Paunović, Assistant Professor, Faculty of Management - Zaječar, University John Naisbitt, Serbia
56. Miloš Pjanić, Assistant Professor, Faculty of Economics in Subotica, University of Novi Sad, Serbia
57. Mirsada Zukorlić, Assistant Professor, Faculty of Education, University of Belgrade, Serbia
58. Mlađan Maksimović, Assistant Professor, MEF - Faculty of Applied Management, Economics and Finance, Belgrade, Serbia
59. Nada Milenković, Assistant Professor, Faculty of Economics in Subotica, University of Novi Sad, Serbia
60. Nebojša Pavlović, Assistant Professor, Faculty of Hotel Management and Tourism Vrnjačka Banja, University of Kragujevac, Serbia
61. Adrian Nedelcu, Lecturer Ph.D., Petroleum-Gas University of Ploiesti, Ploiesti, Romania
62. Nenad Djokic, Assistant Professor, Faculty of Economics in Subotica, University of Novi Sad, Serbia
63. Pavle Radanov, Assistant Professor, MEF - Faculty of Applied Management, Economics and Finance, Belgrade, Serbia
64. Pero Petrović, Full-Time Professor, Institute for International Politics and Economics, Belgrade, Serbia
65. Peter Harmath, Assistant Professor, Faculty of Economics in Subotica, University of Novi Sad, Serbia
66. Petrevska Ivana, Professor, High School of Vocational Studies for Educators and Business Informatics - Sirmium, Sremska Mitrovica, Serbia
67. Petrevska Miroslava, Professor, The College of Tourism, Belgrade, Serbia
68. Radmila Grozdanić, Full-Time Professor, Faculty of Business Economics, Belgrade, Serbia
69. Radoje Cvejić, Full-Time Professor, Faculty of Strategic and Operational Management, Belgrade, Serbia
70. Sandra Šokčević, Professor, Polytechnics Libertas Zagreb, Croatia
71. Saša Stepanov, Assistant Professor, MEF - Faculty of Applied Management, Economics and Finance, Belgrade, Serbia
72. Silvana Ilić, Associate Professor, Faculty of Management - Zaječar, University John Naisbitt, Serbia
73. Simonida Vilić, Associate Professor, University of Business and Management Engineering, Banja Luka, Bosnia and Hercegovina
74. Slađana Starčević, Assistant Professor, Faculty of Economics, Finance and Administration – FEFA, Metropolitan University, Belgrade, Serbia
75. Slavica Tomić, Associate Professor, Faculty of Economics in Subotica, University of Novi Sad, Serbia
76. Slobodan N. Bračanović, Associate Professor, Faculty of Economics, University of Priština, Kosovska Mitrovica, Serbia
77. Snežana Kirin, Senior Research Associate, Innovation Center of the Faculty of Mechanical Engineering in Belgrade, Serbia
78. Snežana Štetić, Full-Time Professor, The College of Tourism, Belgrade, Serbia
79. Sonja Cindori, Associate Professor, Faculty of Law, University of Zagreb, Croatia
80. Srđan Tomić, Associate Professor, Associate Professor, Faculty of Engineering Management, Belgrade, Serbia
81. Stefana Janićijević, PhD, ASW Inženjering, Belgrade, Serbia
82. Svetlana Popovic, Assistant Professor, Faculty of Economics, University of Belgrade, Belgrade, Serbia

83. Tatjana Dimoska, Associate Professor, Faculty of Tourism and Hospitality - Ohrid, Macedonia
84. Tatjana Ilić Kosanović, Assistant Professor, Faculty of Engineering Management, Belgrade, Serbia
85. Tatjana Kovač, Assistant Professor, Faculty of Commercial and Business Sciences Celje, Slovenia
86. Tatjana Pivac, Associate Professor, University of Novi Sad, Faculty of Sciences, Department of Geography, Tourism and Hotel Management, Serbia
87. Velimir Lukic, Assistant Professor, Faculty of Economics, University of Belgrade, Serbia
88. Vesna Jablanović, Professor of Economics, University of Belgrade, Faculty of Agriculture, Zemun, Serbia
89. Vesna Milanović, Full-Time Professor, „Union-Nikola Tesla“ University, Belgrade, Business and Law Faculty, Belgrade-Mladenovac, Serbia
90. Violeta Babić, Assistant Professor, Faculty of Business Studies and Law, Belgrade, Serbia
91. Violeta Jovanović, Assistant Professor, Faculty of Management - Zaječar, University John Naisbitt, Serbia
92. Vuk Bevanda, Associate Professor, Faculty of Business Studies, University John Naisbitt, Belgrade, Serbia
93. Yasin Galip Gencer, Yalova University, Yalova, Turkey
94. Željko Sudarić, Assistant Professor, Polytechnics „Lavoslav Ružička“ Vukovar, Croatia
95. Жанна Аркадьевна Мингалева, Director, Center for Sustainable Development of Research and Innovation Processes, Professor of Economics and Management of Industrial Production, Perm National Research Polytechnic University, Perm, Russia
96. Ирина Глотова, доктор технических наук, профессор, Факультет технологии и товароведения, Воронежский государственный аграрный университет имени императора Петра I, Воронеж, Россия
97. Николай Корнюшин, председатель, Автономная некоммерческая организация (АНО) «Культурно - просветительский центр «Общество императора Петра Великого», Воронеж, Россия

P R E F A C E

International thematic monograph – thematic proceedings: *Modern management tools and economy of tourism sector in present era - 2017* is second annual publication of this kind published by Association of Economists and Managers of the Balkans in cooperation with the Faculty of Tourism and Hospitality, Ohrid, Macedonia.

Presented thematic proceedings is more successful than previous one. Here is why:

- **22 members of its Editorial Board come from 5 different countries** of the Balkans region: 6 from Serbia, 6 from Montenegro, two from Slovenia, 4 from Croatia and 4 from Macedonia;
- out of more than **60 papers** which have been submitted for publication, it has **42 double blind reviewed papers accepted and published** in 5 languages: English, Serbian, Croatian, Russian and Slovenian on more than **650 pages**;
- it gathered **76 authors form 8 different countries**: Serbia, Bosnia and Herzegovina, Bulgaria, Croatia, India, Romania, Russia and Slovenia, who come from **22 different faculties, 18 different universities, 4 colleges**, two scientific institutes and different enterprises and high schools – listed at next page;
- **23% of all listed authors come from abroad**;
- in a review process of a thematic proceedings its contribution gave **97 highly esteemed reviewers** whose competency was scored with 3,9 out of 5;
- among listed **peer reviewers more than 35% of them are international by country of origin**;
- average **grade of all published papers** obtained according to all reviews is **76** out of 100.

We would like to express our sincere gratitude to all colleagues who participated in a process of publishing this thematic proceedings and with great honor would like to invite **you all to start preparing papers for our 2018 annual edition**. Call for papers will be ready soon.

Publisher

- Alfa BK Univerzitet, Beograd, Srbija
- Jamia Millia Islamia University, Delhi, India
- Jawaharlal Nehru University, Delhi, India
- Juraj Dobrila University of Pula, Croatia
- Megatrend Univerzitet, Beograd, Srbija
- Petroleum-Gas University of Ploiesti, Romania
- University of Belgrade, Belgrade, Serbia
- University of Business and Management Engineering, Banja Luka, Bosna i Hercegovina
- University of Forestry, Sofia, Bulgaria
- University of Kragujevac, Kragujevac, Serbia
- University of Primorska, Slovenia
- Univerza na Primorskem, Koper, Slovenia
- Univerzitet Metropolitan, Beograd, Srbija
- Univerzitet Singidunum, Beograd, Srbija
- Univerzitet u Nišu, Niš, Srbija
- Univerzitet u Novom Sadu, Novi Sad, Srbija
- Univerziteta Union „Nikola Tesla”, Srbija
- Воронежский государственный аграрный университет имени императора Петра I, Воронеж, Россия
- DOBA Faculty of Applied Business and Social studies Maribor, Slovenia
- School of advanced social studies, Nova Gorica, Slovenia
- Ekonomski fakultet u Kosovskoj Mitrovici
- Ekonomski fakultet Univerziteta u Nišu, Niš, Srbija
- Faculty of Business and Commercial Studies Celje, Slovenia
- Faculty of economics and tourism ‘Dr. Mijo Mirković’, Juraj Dobrila University of Pula, Croatia
- Faculty of Economics, University of Belgrade, Belgrade, Serbia
- Fakultet za inženjerski menadžment, Beograd, Srbija
- Fakultet za poslovne studije i pravo, Beograd, Srbija
- Fakultet za pravo, bezbednost i menadžment “Konstantin Veliki” – Niš, Univerzitet “Union – Nikola Tesla, Srbija
- Fakultet za primenjeni menadžment, ekonomiju i finansije, Beograd, Srbija
- Fakultet za strateški i operativni menadžment, Beograd, Srbija
- Fakulteta za poslovne in upravne vede, Novo mesto, Slovenija
- FEFA Fakultet, Univerzitet Metropolitan, Beograd, Srbija
- Faculty of Tourism Studies - Turistica, University of Primorska, Slovenia
- Fakultet za menadžment Zaječar, Megatrend Univerzitet, Zaječar, Srbija
- Faculty of Economics, University of Kragujevac, Kragujevac, Serbia
- Fakulteta za management, Univerza na Primorskem, Koper, Slovenia
- Fakultet za hotelijerstvo i turizam u Vrnjačkoj Banji, Univerzitet u Kragujevcu, Vrnjačka Banja, Srbija
- Ekonomski fakultet Subotica, Univerzitet u Novom Sadu, Subotica, Srbija
- Факултет политичких наука, Београд, Србија
- Факультет технологии и товароведения, Воронежский государственный аграрный университет имени императора Петра I, Воронеж, Россия
- Institut za pedagoška istraživanja, Beograd, Srbija
- Institute of Agricultural Economics, Belgrade, Serbia
- Visoka škola akademskih studija "Dositej", Beograd, Srbija
- Visoka škola strukovnih studija za informacione tehnologije ITS- Beograd, Srbija
- Visoka škola za poslovnu ekonomiju i preduzetništvo, Beograd, Srbija
- Vocational College Celje, Celje, Slovenia
- Alma Mater Europae Maribor, Maribor, Slovenia
- Center for Corporate Management, Banja Luka, Bosna i Hercegovina
- Central Bank of Bosnia and Herzegovina, Banja Luka, Bosna i Hercegovina
- Comtrade Technology Center, Srbija
- Inovacioni centar Mašinskog fakulteta u Beogradu, Srbija
- Intermed Solutions, Beograd, Srbija
- MARA, Niš, Srbija
- NIP Borba a.d., Beograd, Srbija
- АНО «Культурно - просветительский центр «Общество императора Петра Великого», Воронеж, Россия
- БАС а.д. Београд, Србија
- Министарство одбране Војске Србије

INOVIRANJE PROGRAMA ŠKOLSKIH EKSKURZIJA KAO DOPRINOS REALNOM SAGLEDAVANJU UČENIČKIH (E)MIGRACIONIH ASPIRACIJA

Nada Polovina⁹³

Jelena Stanišić⁹⁴

Rezime: U radu su predstavljene rezultati istraživanja o mogućem inoviranju programa srednjoškolskih ekskurzija u funkciji doprinosa realnom sagledavanju (prednosti i nedostaci) i preispitivanju sve izraženijih emigracionih težnji mladih. Cilj rada je da se ukaže na neophodnost inoviranja programa školskih ekskurzija na način koji je relevantan za aktuelne probleme mladih i društva u Srbiji. Istraživanjem smo obuhvatili 141 učenika četvrtog razreda srednje škole koji su kroz upitnik sa zatvorenim pitanjima iskazali svoja iskustva vezano za karakter prethodnih putovanja ispitanika u inostranstvo, svoje emigracione želje i težnje kao i viđenja postojećih i inoviranih aspekata školskih ekskurzija. Glavni nalazi istraživanja su: (a) dve trećine učenika (68.8%) iskazalo je emigracione težnje; (b) blizu tri petine (58.9%) ima iskustvo putovanja u inostranstvo u okviru školskih ekskurzija; (v) dosadašnji organizacijsko-tematski okvir ekskurzija veoma malo doprinosi (tek sa 4.3% ispitanika) prikupljanju informacija od značaja za sticanje realne slike o uslovima života u posećenim zemljama; (g) učenici kao važne informacije za odlučivanje o potencijalnom odlasku iz zemlje izdvajaju informacije iz domena zapošljavanja mladih, razvijenosti/ uređenosti/ bezbednosti zemlje u koju se ide, neposredni materijalni troškovi života; (d) postoji zainteresovanost učenika za nove sadržaje (uvođenje vodiča vršnjaka za upoznavanje sa životom mladih; obilasci kampusa i upoznavanje sa uslovima života studenata) i aktivnije učestvovanje u programu ekskurzija. Na kraju rada dobijeni nalazi su razmatrani u kontekstu kreiranja inovativnih programa školskih ekskurzija i kreiranje politika za mlade.

Ključne reči: školske ekskurzije, adolescenti, emigracione aspiracije

1. UVOD

Razmišljanja o vlastitoj budućnosti u periodu adolescencije su posebno izražena i predstavljaju deo pripreme za predstojeći prelazak u odraslu dob. Razmišljanja o budućnosti, u psihološkom smislu, predstavljaju prostor kako za ispoljavanje mašte i fantazija tako i za postavljanje realnih ciljeva i skiciranje puteva njihovog ostvarivanja. Za budući razvoj mlade osobe dobrobitno je ukoliko se dinamika odnosa između želja i maštanja i realnih sagledavanja sredinskih mogućnosti vremenom menja u korist realnih viđenja i na njima zasnovanih planova za budućnost. Međutim, ovakva promena nije jednostavna s obzirom da je u mnogim istraživanjima prepoznato da u razmišljanjima i planiranjima sopstvene budućnosti adolescenti privatno (lične težnje) i javno (osobnosti društvene sredine) ne opažaju kao povezane sfere koje određuju događanja u budućnosti [1], [2], [3], [4]. Pa ipak, to ne ukida činjenicu da je realizovanje budućih ciljeva u mnogome zavisno od realnih uslova sredine

⁹³ Institut za pedagoška istraživanja, Dobrinjska 11, Beograd, Srbija

⁹⁴ Institut za pedagoška istraživanja, Dobrinjska 11, Beograd, Srbija

(socijalne datosti i struktura mogućnosti), te nedostatak socijalnih iskustava koja afirmišu princip realnosti mladima može doneti neželjene u nepovoljne razvojne ishode.

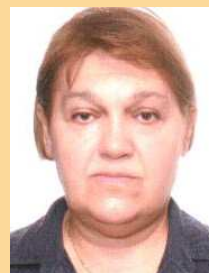
O nepovoljnim društvenim efektima kontinuirano prisutnog odlaska mladih iz Srbije (kao i drugih zemalja iz okruženja) govori se u kontekstu smanjenja demografskog, ekonomskog i socijalnog razvojnog potencijala zemlje (detaljnije u: [5]), ali i u smislu gubitka uloženog u proces obrazovanja onih koji odlaze iz zemlje. Iz tog razloga pitanje emigracije mladih predstavlja zajednički problem svih društvenih institucija a svaka od njih može dati svoj doprinos kako bi se smanjio broj mladih koji napuštaju svoju otadžbinu.

Škola kao najvažnija vaspitno-obrazovna institucija često se smatra najodgovornijom za vaspitno-obrazovni razvoj mladih. Bez obzira na sve veći uticaj i sve veću ulogu alternativnih oblika znanja i neformalnih obrazovnih institucija, škola zbog karakteristika koje poseduje (obaveznost i organizovanost) još uvek ima najznačajniji vaspitni uticaj na decu i mlade. Polazeći od toga, postavlja se pitanje da li i šta škola može učiniti kako bi se smanjila emigraciona težnja mladih.

Đačke ekskurzije: stare i nove postavke

Konceptualizovanje đачkih ekskurzija kao modaliteta učenja zasnovanog na ličnom iskustvu učenika u realnom prirodnom i društvenom kontekstu ima dugu istoriju [6], [7], [8]. Kroz istoriju je, kao suštinska funkcija đачkih ekskurzija, u prvi plan stavljano sticanje znanja koja su planirana nastavnim programom, odnosno povezivanje učničkih znanja sa svakodnevnim životom [9], mada je u različitim vremenskim razdobljima ovo određenje dobilo uži ili širi smisao. Dok su početkom XX veka đачke ekskurzije povezivane sa učenjem u prirodnim naukama [10], početkom XXI veka ukazuje se na mogućnosti šireg koncipiranja ciljeva i zadataka u smislu povezivanja programa ekskurzija sa uzrasno specifičnim interesovanjima učenika i sa savremenim načinom života [11]. U najširim konceptualizacijama đачkih ekskurzija ističe se da one, pored usvajanja nastavnih sadržaja, rekreacije i zabave, predstavljaju i mogućnost zadovoljenja želja i potreba učenika za upoznavanjem, informisanjem i sticanjem znanja o drugim ljudima, društvenim zajednicama, kulturama i sredinama, kao i za uspostavljanje kontakata, unapređivanje međusobnog razumevanja i saradnje [11]. U najnovijim konceptualizacijama [12] se ističe da obrazovanje putem đачkih ekskurzija kroz neposredno iskustvo i direktnu komunikaciju treba da poveća individualna znanja i svest o svetu u kome mladi danas žive, da koriguje pogrešne stereotipe i doprinese sticanju realne slike o predelima i društvima u kojima borave. Međutim, naspram ovih konceptualno-normativnih određenja prakse školskih ekskurzija, one se danas često posmatraju kao avanturističko-socijalni i zabavni događaj i sve češće se dovodi u pitanje njihov vaspitno-obrazovni karakter [9].

Nada Polovina (Dr. sci. Filozofski fakultet, Odsek za psihologiju, Univerzitet Beograd) je naučni savetnik u Institutu za pedagoška istraživanja u Beogradu, Srbija. Od 2006-2016 gostujući predavač na Fakultetu političkih nauka u Beogradu - Odsek za ženske studije; od 2005-2010 kao gostujući profesor radila na Filozofskom Fakultetu u Banjaluci – Odsek za socijalni rad. Autor je dve monografije i urednik tri monografije/tematska zbornika, kao i više od 60 članaka i poglavlja u knjigama. Polje istraživačkog interesovanja i publikovanih radova su psihosocijalni aspekti razvoja dece i mladih, porodični odnosi, obrazovanje, orijentacija mladih ka budućnosti i pitanja identiteta.

U literaturi na engleskom jeziku postoji terminološka nedoumica i/ili neslaganje kada su u pitanju pojmovi ekskurzija (school excursion) i rad na terenu (school field trip). Dok jedni autori ove termine koriste kao sinonime [13], [14], drugi vide suštinske razlike u ova dva oblika putovanja učenika [15] [16]. Ekskurzije se vide kao putovanja na kojima su učenici pasivni slušaoci dok nastavnik daje informacije, a tokom rada na terenu učenici su aktivni, beleže i diskutuju dok nastavnik samo organizuje i usmerava njihov rad [16]. Uočljivo je razgraničavanje dva pojma/koncepta učenja van škole kroz gotovo stereotipnu polarizaciju pozicije učenika i nastavnika na dimenziji pasivno-aktivno. Ovakvom načelno-normativnom polarizacijom zanemaruje se potencijal različitih prelaznih formi školskih ekskurzija koje mogu programski ciljano kombinovati različite nivoe aktivnosti/pasivnosti u procesu učenja tokom ekskurzija. Smatramo da u prethodnom pasusu opisane savremene konceptualizacije školskih ekskurzija „traže“ programski ciljano planiranje različitih nivoa uključivanja i aktivnosti učenika i nastavnika.

U domaćoj pedagoškoj literaturi na ekskurzije se gleda kao na poseban oblik vaspitno-obrazovnog rada koji ima za cilj izučavanje određenih nastavnih sadržaja van učionice [9]. Ovaj oblik rada omogućava proučavanje nastavnih sadržaja u prirodnim uslovima. Ekskurzije uključuju i posete različitim kulturnim i radnim institucijama [17] [18] [19]. Anđelković đačke ekskurzije određuje kao „organizovane izlaske iz škole na kojima učenici poučavaju nastavne sadržaje u realnim životnim uslovima.“ [9:389]. U zakonskim dokumentima koji su trenutno važeći u Srbiji [20], navodi se da je „cilj ekskurzije da doprinese ostvarivanju ciljeva i zadataka obrazovanja i vaspitanja, ciljeva i zadataka nastavnih predmeta, kao i neposredno upoznavanje pojava i odnosa u prirodnoj i društvenoj sredini, upoznavanje kulturnog nasleđa i privrednih dostignuća koja su u vezi sa delatnošću škole“ (str. 9). Konkretno, između ostalih, navedeni su i sledeći zadaci ekskurzije: „...proučavanje objekta i fenomena u prirodi; uočavanje uzročno-posledičnih odnosa u konkretnim prirodnim i društvenim uslovima; razvijanje interesovanja za prirodu i izgrađivanje ekoloških navika; upoznavanje načina života i rada ljudi pojedinih krajeva; razvijanje pozitivnog odnosa prema: nacionalnim, kulturnim i estetskim vrednostima, sportskim potrebama i navikama, pozitivnim socijalnim odnosima, kao i shvatanje značaja zdravlja i zdravih stilova života; podsticanje ispoljavanja pozitivnih emocionalnih doživljaja“ (str. 9) [20]. Iz navedenih odrednica može se uočiti da je naglasak na obrazovnim

Dr Jelena Stanišić

zaposlena je u Institutu za pedagoška istraživanja u Beogradu, u zvanju naučni saradnik. Od 2006-2010 godine bila je saradnik na projektu Instituta za pedagoška istraživanja pod nazivom “Obrazovanje za društvo znanja“. Od početka 2011. godine dr Jelena Stanišić angažovana je na sledećim projektima Instituta za pedagoška istraživanja, čiju realizaciju finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije: “Unapređivanje kvaliteta i dostupnosti obrazovanja u procesima modernizacije Srbije” i “Od podsticanja inicijative, saradnje i stvaralaštva u obrazovanju do novih uloga i identiteta u društvu”. U okviru pomenutih projekata dr Jelena Stanišić se bavi ekološkim obrazovanjem i vaspitanjem i učenjem u okviru prirodnih nauka. Problematiku ekološkog obrazovanja i vaspitanja, dr Jelena Stanišić proučava sa aspekta značaja i uloge škole, nastavnika i roditelja, sa posebnim osvrtom na nastavni proces i primenu različitih metodičkih sistema u obradi ekoloških sadržaja. Dr Jelena Stanišić je autor preko 40 radova u različitim domaćim i međunarodnim časopisima, tematskim zbornicima radova i zbornicima radova sa skupova.

sadržajima, a da je ideja o značaju informacijskog obogaćivanja vezano za konkretne društvene zajednice i život u njima tek implicitno prisutna čime se u određenoj meri marginalizuju važni razvojno-vaspitni aspekti koje škole treba da imaju, a jedan od njih je priprema mladih za život.

Dačke ekskurzije i migracione aspiracije mladih u Srbiji

Priprema mladih za život važan je vaspitno-obrazovni zadatak kako roditelja tako i škole i šire društvene zajednice. Adekvatnost ove pripreme dobija puni značaj u kritičnom stadijumu individualnog razvoja a to je sam prelaz od adolescencije u odraslu dob koji se, u evropskim zemljama, tipično odnosi na uzrast od 18. do 25. godine života [21]. To je period kada se donose važne životne odluke (od karijernog usmeravanja do potpunog osamostaljivanja), a jedna od njih je i odluka o mestu stanovanja/življenja koja u globalizovanom svetu postaje sve značajnija tema u razmišljanjima mladih o budućnosti.

U okviru procesa globalizacije beleži se povećanje obima, raznolikosti i geografskog prostora na kome se dešavaju internacionalne migracije, a upravo su mladi uzrasna grupa kod koje je najprisutnija spremnost da na duže ili trajno promene mesta boravka uključujući život u drugoj državi [22], [23], [24], [25]. Brojne analize i istraživanja pokazuju da se emigracione težnje mladih razvijaju na temelju interakcije individualnih (mikrosistemskih) i širih društvenih (makrosistemskih) faktora, što se reflektuje u lepezi različitih motiva utvrđenih u istraživanjima. Kao najčešće pominjani motivišući faktori navode se: otvorenost mladih za promene i važnost rešavanja osnovnih egzistencijalnih pitanja; preferiranje određenih životnih stilova uključujući materijalne, karijerne i kulturne mogućnosti i izazova, (ne)mogućnost zapošljavanja u struci i na dobro plaćenim poslovima, (ne)zadovoljstvo javnom sferom života odnosno organizovanošću i efikasnošću sistema obrazovanja, zdravstvene i socijalne zaštite [26], [27], [28], [29], [24]. Porastu migracionih aspiracija mladih doprinosi i politika internalizacije obrazovanja (promocija programa mobilnosti mladih), naglašavanje značaja razvijanja kosmopolitskog duha, medijska promocija (od filmova do društvenih mreža) idealnih modela "dobrog života" zasnovanih na životnom stilu srednje klase u zemljama Zapada, dostupnost brzih prevoznih sredstava, ali i porast ekonomskih nejednakosti između uslova života u razvijenim i nerazvijenim zemljama [30] [31] [23] [22], [32].

(E)migracione težnje posebno su izražene kod mladih koji žive u ekonomski manje razvijenim i politički nestabilnim delovima sveta [33], [22], [34], [35], [29]. Ove zemlje, među njima i Srbija, suočavaju se sa velikim "odlivom mozgova" odnosno odlaskom mladih obrazovanih ljudi koji bolje uslove života i životne prilike traže van granica zemlje u kojoj su rođeni. Dostupni demografski podaci, iako nepogodni za poređenje, ukazuju na ozbiljnost problema. U Srbiji se od 1990-tih do danas povećava broj mladih koji odlaze iz zemlje: u periodu od 1991 do 2001 zemlju je napustilo oko pola miliona mladih [29]; u 2000-toj godini zemlju je napustilo 17.4% visoko obrazovanih mladih [35]; u periodu 2002 do 2011 mladi su činili 20% od ukupnog broja emigranata, što je više od njihovog udela u opštoj populaciji [36]. Ove podatke upotpunjuju nalazi nekoliko studija rađenih na reprezentativnim uzorcima mladih Srbije uzrasta 15-35 godina. Oni (rezultati) pokazuju da je migracioni potencijal (težnje, namere, planiranje) najveći u starosnoj dobi od 15 do 24 godine [37]; da je 60,2% učesnika istraživanja starosne dobi od 15 do 29 godina izrazilo spremnost da se preseli u drugu evropsku zemlju na duži vremenski period ukoliko bi im bio ponuđen bolji životni standard, dok je 23,3% izjavilo (u podgrupi od 15 do 19 godina bilo je 27,2%) da vide svoju budućnost u inostranstvu [38]. Na kontinuitet težnje mladih da bolji život i budućnost povezuju sa odlaskom iz Srbije ukazuju i podaci istraživanja iz 2015. godine prema kojima je 20.8% mladih saopštilo da je njihova želja da se presele u inostranstvo veoma jaka, 23.9% da je njihova želja srednje jačine dok je 23.8%

svoju želju procenilo kao slabu [39:99]. Mladi Srbije, slično svojim vršnjacima iz drugih zemalja, kao razloge svojih težnji da napuste Srbiju navode: želju za životom u razvijenoj i uređenoj državi (razvijene zemlje Evrope i SAD), mogućnost pronalaženja dobro plaćenog posla i posla u struci, mogućnost daljeg obrazovanja i karijernog napredovanja, sumnju u prosperitet Srbije i doživljaj da nema perspektive za mlade obrazovane ljude, želju da žive u većim sredinama i otvorenost za mogućnost odlaska ako se ukaže prilika [40].

Međutim, uprkos velikom migracionom potencijalu mladih Srbije, čak 72.80% mladih koji iskazuju emigracione težnje ne preduzima ništa u vezi sa svojim težnjama, „17.10% njih je tim povodom kontaktiralo prijatelje za koje veruju da mogu da im pomognu, 5% je kontaktiralo potencijalne poslodavce, 3.40% univerzitete na koje bi želeli da se upišu, a svega 1.70% ambasade kako bi utvrdili šta im je neophodno da urade u administrativnom smislu kako bi vlastite fantazije pretočili u realnost svakodnevice” [41:218]. Ovi podaci su u skladu sa akademski široko prihvaćenim stanovištem da se migracione težnje mladih mogu smatrati delom njihove mašte i fantazija o budućnosti, ali i sa stanovištem da ovakve težnje mladih predstavljaju važnu polaznu tačku za razumevanje dinamike dalje realizacije migracija [23], [24], [42].

U ovom radu zastupamo stanovište da je period između inicijalnih migracionih želja i njihove moguće realizacije period kada korektno informisanje i suočavanje sa realnošću potencijalnog življenja van granica svoje zemlje predstavljaju put realnog sagledavanja sebe/sopstvenih doživljavanja i realnih uslova potencijale emigracije. Ovakvo stanovište je, bar iz dva razloga, posebno važno za mlade iz zemalja koje su, u kontekstu globalizacijskih procesa, prošle ili prolaze kroz post-socijalističku transformaciju društva. Prvo, globalizacijski procesi su afirmisali/doveli do rasta individualizma ali i prepuštenosti pojedinca da se sam izbori sa rastućom neizvesnošću oslanjajući se na sopstvena mišljenja, procene alternative i posledica svojih odluka [23], [43], [44]. Drugo, finansijska kriza iz 2008. godine imala je najveći “udar” na život mladih u Evropi u smislu porasta stopa nezaposlenosti mladih (preko 50%) širom Evrope [29], a kako ističe Van Mol [24] novinski članci redovno izveštavaju o fakultetski obrazovanim mladim ljudima iz Južne Evrope koji rade po barovima Severnoevropskih gradova. Istraživači u ovom polju takođe ukazuju na ograničenost strukturnih i razvojnih mogućnosti za mlade imigrante koji se suočavaju sa različitim vrstama barijera i izazova, odnosno međusobno uslovljenim skupom teškoća na liniji dobijanje dozvole za rad i dobro plaćenog posla - visoka cena stanarina i svakodnevnih životnih troškova - problemi diskriminacije u novoj sredini [29], [45].

U ovom radu bavimo se pitanjem da li inovirani programi školskih ekskurzija u završnim razredima srednje škole mogu pomoći mladima da realno sagledaju i preispitaju svoje emigracione aspiracije. Razmatranje teme značajno je za predupređivanje nepovoljnih razvojnih ishoda, kako na nivou pojedinca tako i na nivou društva u celini.

2. METOD

Predmet i cilj istraživanja. Predmet našeg proučavanja je pitanje da li inoviranje programa ekskurzija za učenike završnih razreda srednje škole može pomoći mladima da realno sagledaju svoje migracione aspiracije. Cilj rada je da se ukaže na neophodnost inoviranja programa školskih ekskurzija na način koji je relevantan za aktuelne probleme mladih i društva u Srbiji. Konkretna istraživačka pitanja na koja smo tražili odgovor su: (1) kolika je učestalost i kakav je karakter prethodnih putovanja ispitanika u inostranstvo; (2) koju vrstu ličnih iskustava i informacija vezanih za putovanja učenici koji razmišljaju o potencijalnom odlasku da žive u

inostranstvu smatraju važnim; (3) da li i na koji način iskustva u okviru školskih ekskurzija mogu doprineti preispitivanju emigracionih težnji učenika.

Uzorak istraživanja. Uzorak u ovom istraživanju je prigodno formiran, a čini ga 141 učenik četvrtog razreda srednje škole. Od ukupnog broja ispitanika 27.7% je učenika gimnazije, 38.3% je učenika srednje medicinske škole i 34.1% učenika srednja tehnička škola GSP. Sve tri škole u kojima se realizovalo istraživanje se nalaze u Beogradu. Prosečnu starost ispitanika je 18 godina, u uzorku je više učenika (60%) nego učenica (40%).

Instrument za prikupljanje podataka. Podaci su prikupljeni upitnikom kreiranim za potrebe istraživanja. Upitnik je, pored opštih podataka o ispitanicima (godina rođenja, pol, škola koju pohađa), sadržao osam pitanja zatvorenog tipa (49 ajtema/stavki) na koje su ispitanici odgovarali zaokruživanjem ponuđenih alternativa odgovora. Pitanja su tematizovana u skladu sa navedenim konkretnim istraživačkim pitanjima. Upitnici su školama distribuirani preko psihološko-pedagoške službe škole uz čije angažovanje su i primenjeni na redovnom školskom času. Za obradu podataka korišćen je statistički program SPSS, a u obradi podataka primenjeni su postupci deskriptivne statistike.

3. REZULTATI ISTRAŽIVANJA

Učestalost i karakter prethodnih putovanja ispitanika u inostranstvo

O učestalosti i karakteru dosadašnjih putovanja u inostranstvo ispitanici su izveštavali kroz dva pitanja sa ponuđenim alternativama odgovora (Tabela 1 i 2).

<i>Da li si do sada putovao/putovala u inostranstvo?</i>	<i>f</i>	<i>%</i>
Nikad nisam putovao/putovala u inostranstvo	20	14.2
Jednom sam putovao/putovala u inostranstvo	4	2.8
Dva puta sam putovao/putovala u inostranstvo	12	8.5
Više puta sam putovao/putovala u inostranstvo	105	74.5
Ukupno	141	100.0

Tabela 1: Učestalost putovanja u inostranstvo

Od učenika koji su izvestili da su putovali u inostranstvo (jednom, dva ili više puta) traženo je da napišu u koju zemlju/zemlje su putovali. Najveći broj učenika (74.5 %) izvestio je da je do sada više puta putovao u inostranstvo, pri čemu su to najčešće bila putovanja u zemlje Evropske unije (76.6%), zemlje Balkana (47.5 %), a u manjoj meri su učenici navodili evropske zemlje koje su van Evropske unije (11.3 %) dok su ostale destinacije (Severna i Južna Amerika, Australija, Afrika) navedene u veoma malom broj slučajeva (2 do 5 učenika).

<i>Dosadašnje putovanje u inostranstvo bilo je ...</i>	<i>f</i>	<i>%</i>
Sa članovima porodice (roditeljima, braćom/sestrama, bliskim srodnicima)	102	72
Sa vršnjacima u vanškolskom aranžmanu	52	36.9
Školska ekskurzija	83	58.9
Nešto drugo	15	10.7
Nisam putovao/la u inostranstvo	19	13.5

Tabela 2: Karakter dosadašnjih putovanja u inostranstvo

Podaci u tabeli 2 pokazuju da su učenici u inostranstvo najčešće putovali sa članovima porodice (72%) što je očekivano s obzirom na uzrast i širinu vremenskog opsega pitanja. Po učestalosti na drugom mestu su putovanja u inostranstvo u okviru školskih ekskurzija (58.9%) što afirmiše njihov značaj i potencijal. Slede putovanja sa vršnjacima u vanškolskom aranžmanu, a ređe su zastupljena putovanja u okviru sportskih pripreme/takmičenja, folklor, razmene učenika i sl. (kategorija „nešto drugo“).

Lična iskustva učenika i informacije od značaja za preispitivanje emigracionih težnji

Više od dve trećine učenika (68.8%) koji su učestvovali u našem istraživanju izjavilo je da razmišlja o tome da se u budućnosti preseli u neku drugu zemlju na duži vremenski rok ili trajno. (zbog daljeg školovanja, posla ili iz drugih razloga). U okviru pitanja da navedu, prema prioritetu, tri željene zemlje potencijalnog iseljenja, učenici su naveli preko četrdeset zemalja na svim kontinentima širom Zemljine kugle. Pri tome su po učestalosti prednjačile razvijene zemlje Zapada: prvi izbor su činile Nemačka (17%), SAD (9.9%), Francuska, (5.7%) i Švajcarska (5.7%); drugi izbor su činile Nemačka (12.8%), SAD (9.2%), Austrija (5.7%), Kanada (5.7%); treći izbor su činile Švajcarska (9.2%), Španija (9.2%), Nemačka (3.5%) i Italija (3.5%). Dakle, u svakom slučaju razvijene zemlje zapadne Evrope predstavljaju najčešći izbor za eventualno preseljenje naših ispitanika.

Pored toga gde bi želeli da se presele, pitali smo učenike i da li su do sada prikupljali informacije o zemljama u koje bi želeli da se presele, kao i na koji način su to činili. Oni koji su do sada prikupljali informacije o zemljama u kojima vide svoju budućnost saopštili su da su to su činili, pre svega, raspitujući se kod rođaka/prijatelja koji žive u inostranstvu (44%) ali i pretraživanjem na internetu (39%), znatno manji broj učenika (17%) je prikupljalo informacije tokom putovanja u inostranstvo, a još manji tokom školskih ekskurzija (4.3%), dok je ličnim razgovorima sa drugima (roditelji, vršnjaci koji su se raspitivali, konkursi, poslovne ponude) informacije prikupljalo 9.9% učenika. Trećina ispitanih učenika nije prikupljala ovu vrstu informacija (31.2%) što korespondira sa brojem učenika koji ne teže odlasku u inostranstvo. Prema ovim podacima vidimo da učenici kao najpouzdaniji izvor informacija vide lično iskustvo onih koji su se preselili u određenu zemlju i internet. Međutim, važno je naglasiti da i pored toga što se danas smatra da je internet omogućio svima da budu na svakom mestu, lični kontakt, direktna komunikacija i neposredno iskustvo predstavljaju najbolji način za upoznavanje različitih ljudi, pojava i procesa. Susret i direktan kontakt omogućava da se stekne prava slika o predelima u kojima se boravi kao i o ljudima koji tu žive i njihovom načinu života. U tom kontekstu, putovanja u inostranstvo imaju potencijal da doprinesu informisanju kada mladi razmišljaju o mogućem preseljenju u inostranstvo. Ipak, naši podaci pokazuju da manji broj učenika putovanja i đačke ekskurzije vide kao priliku da saznaju nešto što bi im pomoglo da donesu pravu odluku o odlasku u inostranstvo.

Na pitanje koje informacije ispitanici vide kao važne/potrebne u kontekstu razmišljanja da u budućnosti žive u inostranstvu, ispitanici su odgovarali u okviru liste od 20 stavki (Tabela 3) zaokruživanjem odgovora da ili ne. Mogućnost pronalaženja željenog posla (95.5%) i uređenost države/dobri životni uslovi (90.1%) su najčešće navedeni, a mogućnosti za nastavak školovanja i cena stanovanja su našim ispitanicima podjednako važni (po 83%). Dalje slede stabilnost zapošljavanja (78.7%) i cena ishrane (76.6%), a potom i bezbednost zemlje (75.9%), mogućnost ulaska mladih na tržište rada (75.9%) i političko-ekonomska stabilnost zemlje (75.2%). Zanimljiv nalaz je da su za ispitanike našeg istraživanja najmanje važne informacije one koje se tiču verskih običaja (49.6%), klimatskih uslova (51.1%) i odnosa države/građana prema

životnoj sredini (51.8%). Ovakvi podaci nam ustvari govore o tome šta je učenicima važno i zbog čega bi se, zapravo, i odlučili na tako važan korak u životu kao što je preseljenje u drugu zemlju. U tom kontekstu mogućnost da se nađe dobar posao, uređenost i političko-ekonomska stabilnost su ono za čime mladi teže u svojoj budućnosti.

<i>Prema tvom mišljenju, o čemu treba da se informiše osoba koja razmišlja da u budućnosti živi u inostranstvu?</i>	<i>(DA)</i> %	<i>(NE)</i> %
Kakve su mogućnost za pronalaženje željenog posla	96.5	3.5
Kakve su mogućnost za nastavak školovanja	83.0	17
Da li je zemlja politički-ekonomska stabilna	75.2	24.8
Uređenost države i dobri životni uslovi	90.1	9.9
Bezbednost u toj zemlji	75.9	24.1
Klimatski i geografski uslovi za život	51.1	48.9
Uslovi boravka – administrativne procedure	71.6	28.4
Mogućnost ulaska mladih na tržište rada	75.9	24.1
Stabilnost zapošljavanja	78.7	21.3
Zakon o radu te zemlje	68.1	31.9
Cena stanovanja	83.0	17
Cena ishrane	76.6	23.4
Odnos države i građana prema životnoj sredini	51.8	48.2
Mogućnosti za ostvarivanje penzionog i zdravstvenog osiguranja	74.5	25.5
Mogućnosti za zabavu i rekreaciju	70.9	29.1
Odnos prema strancima	70.2	29.8
Verski običaji	49.6	50.4
Mogućnost stvaranja i održavanja prijateljstava	63.8	36.2
Mogućnost ostvarivanja ciljeva vezanih za porodicu i roditeljstvo	74.5	25.5
Nešto drugo (<i>dopiši</i>)	1.4	98.6

Tabela 3: Vrsta informacija od značaja za preispitivanje emigracionih težnji

Organizovanje školskih ekskurzija u cilju preispitivanja emigracionih težnji učenika

Jedno od pitanja u našem upitniku odnosilo se na razloge zbog kojih učenici odlaze na ekskurziju. Ispitanici su mogli da zaokruže jedan od četiri ponuđena odgovora, kao i da dopišu svoj odgovor ukoliko žele. Učenici su kao najčešće razloge za odlazak na ekskurziju u inostranstvo, među ponuđenim alternativama odgovorima birali alternativu celodnevno druženje i zabava sa vršnjacima (91.5%), potom upoznavanje novih mesta i kulturno-istorijskih znamenitosti (85.1%), a upoznavanje sa realnošću svakodnevnog života ljudi u drugim zemljama je kao razlog navodilo blizu tri četvrtine ispitanika (71.6%), dok je najmanje zastupljen razlog bilo odvajanje od kuće i samostalno funkcionisanje (58.9%). Navedeni podaci nam govore da ekskurzija za učenike ima, pre svega, avanturističko-zabavni a zatim vaspitno-obrazovni karakter. Ipak, većina učenika ekskurzije vidi i kao priliku da nešto novo sazna.

Poslednje pitanje u upitniku sadržalo je nove potencijalne sadržaje/aktivnosti koje bi mogle proširiti iskustvo učenika tokom ekskurzija i stvoriti platformu za upliv realnosti u odnosu na emigracione aspiracije učenika (Tabele 4).

<i>Prema tvom mišljenju, da li bi za tvoju generaciju bile interesantne ekskurzije koje bi, pored uobičajenih sadržaja, uključivale i sledeće aktivnosti:</i>	<i>DA (%)</i>	<i>NE (%)</i>	<i>NE ZNAM (%)</i>
Obilazak kampusa nekog od fakulteta – upoznavanje sa uslovima života i rada studenata	51.1	27.0	22.0
Angažovanje mlade osobe iz lokalne sredine kao vodiča (obilazak mesta na kojima se okupljaju mladi, razgovor o svakodnevnom životu mladih u toj zemlji)	61.7	22.0	15.6
Susret sa predstavnicima jedne opštine kao prilika za informisanje o konkretnim životnim uslovima	36.9	34.0	28.4
Susret i razgovor sa menadžmentom jedne veće firme radi upoznavanja sa procesima i uslovima rada	46.8	27.0	26.2

Tabela 4: Mišljenje učenika o novim sadržajima ekskurzija

Ovim pitanjem želeli smo da sagledamo zainteresovanost učenika za nove/drugačije aspekte iskustvenog učenja tokom ekskurzija koji pretpostavljaju njihovo aktivnije učešće (ne samo obilazak novih sredina već i razgovori – mogućnost postavljanje konkretnih pitanja). Četiri ponuđene alternative formulisane su na način koji implicira značaj informisanja u okviru iskustva u realnim situacijama, što pruža osnovu za preispitivanje dotadašnjih uverenja učenika (stereotipa) o uslovima života u inostranstvu i upućuje ih na značaj sticanja realne slike o uslovima u neposrednoj životnoj svakodnevnici. U pogledu poželjnosti ponuđenih alternativa (izbor Da odgovora) učenici su, pre svega, iskazali zainteresovanost za angažovanje mlade osobe iz lokalne sredine kao vodiča za upoznavanje svakodnevice mladih (61.7%), nešto manje interesovanja pobuđuje mogućnost neposrednog upoznavanje sa životom studenata (51.1%) kao i upoznavanje sa uslovima u sferi rada (46.8%). Najmanje interesovanja učenici su pokazali za susret sa predstavnicima lokalne sredine kao prilike da se upoznaju sa situacijom u jednoj sferi koja prati životnu svakodnevnicu. Uzimajući u obzir i one učenike koji nisu mogli jasno da se opredele u pogledu zainteresovanosti za ponuđene alternative, možemo reći da dobijeni podaci ukazuju na potencijal koji imaju novi sadržaji i vidovi aktivnosti tokom ekskurzija. Ovakvi sadržaji i aktivnosti imaju vaspitno-socijalizacijske komponente primerene uzrastu na prelazu od adolescencije ka mladom odraslom dobu. Dakle, pored obrazovne komponente koja se najčešće vezuje za đачke ekskurzije, ovde se ekskurzijama pridodaje i vaspitno-socijalizacijska komponenta. Važno je naglasiti da se ta vaspitno-socijalizacijska komponenta đачkih ekskurzija normativno već i nalazi u zakonskim aktima koji se odnose na đачke ekskurzije. Međutim, u praksi se zadaci koji se odnose na navedenu komponentu ekskurzija, zapravo ne ispunjavaju.

Interesantno bi bilo da se, na ovom mestu, podsetimo odgovora učenika na jedno od prethodnih pitanja iz upitnika gde je samo 4.3% učenika odgovorilo da su informacije o stranim zemljama u kojima vide svoju budućnost prikupljali tokom školskih ekskurzija. Sa druge strane, učenici su na poslednjem pitanju pokazali da su, zapravo, zainteresovani i za nove/drugačije aspekte iskustvenog učenja tokom ekskurzija. Dakle, možemo da primetimo da rezultati ovog istraživanja pokazuju da učenici đачke ekskurzije ne vide kao priliku da dobiju informacije koje bi im koristile u odluci da napuste svoju zemlju i budućnost provedu u inostranstvu a da bi zapravo bili zainteresovani za tako nešto.

Autori ovog rada mišljenja su da škola i školski sistem mogu i moraju da nađu način da pomognu mladima da u životu donose ispravne odluke zasnovane na realnim, istinitim i pouzdanim činjenicama. I ako se u prvi plan uvek stavlja sticanje znanja koja su planirana nastavnim programom, đачke ekskurzije mogu imati i druge ciljeve i zadatke koji u fokus

stavljaju interesovanja učenika shodno njihovim godinama, razvojnoj fazi kao i savremenom načinu života. Pored redovnih sadržaja koji se nalaze u programima đачkih ekskuzija smatramo da bi bilo korisno uvesti i sadržaje koji se odnose na upoznavanje učenika sa konkretnim i realnim životnim uslovima u zemlji koju posećuju. To bi bilo korisno ne samo za one koji razmišljaju o preseljenju u inostranstvo, već i za one koji nemaju takve težnje. Generalno gledano, đачke ekskuzije treba da predstavljaju i mogućnost zadovoljenja želja i potreba učenika za upoznavanjem, informisanjem i sticanjem znanja o drugim ljudima, društvenim zajednicama, kulturama i sredinama, za uspostavljanje kontakata, dijaloga i saradnje na ravnopravnoj osnovi i za unapređivanje međusobnog razumevanja i zajedništva [11].

4. ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

U ovom radu temu školskih ekskuzija kontekstualizujemo u odnosu na sve izraženije emigracione želje i aspiracije mladih u Srbiji. I naše istraživanje, slično obuhvatnijim studijama migracione problematike [37], [39] beleži veoma visok (e)migracioni potencijal kod mladih Srbije. Prema našim podacima dve trećine ispitanih učenika (68.8%) iskazalo je emigracione težnje. Uprkos tome što za veliki broj mladih ova vrsta želja protokom vremena i sticanjem novih životnih iskustava ostaje u sferi mašte i gubi realizacijski potencijal, broj mladih koji odlaze iz Srbije je i dalje zabrinjavajući (podaci poslednjeg popisa). Zabrinjavajući su i podaci međunarodnih analiza [29] i istraživanja [24] koji dokumentuju vrlo nepovoljan položaj mladih iz zemalja Jugoistočne Evrope na tržištima rada razvijenih zemalja Evrope, koji rade poslove znatno ispod svog obrazovnog nivoa a susreću se i sa brojnim drugim teškoćama u životnoj svakodnevnici. Preveniranje ovakvih nepovoljnih ishoda vidimo kao važan aspekt podrške mladima na njihovom putu u odraslu dob, ali i kao priliku da škola kao institucija da svoj doprinos smanjenju odlaska mladih iz zemlje zasnovan na argumentima koji afirmišu dobre razvojne ishode za mlade umesto verbalnih proklamacija društveno poželjnih viđenja o potrebi smanjenja takozvanog „odliva mozgova“. Potencijal škole da doprinese naznačenim razvojnim ishodima u istraživanju koje smo predstavili u radu sagledali smo kroz prizmu inoviranja programa školskih ekskuzija.

Naši rezultati pokazuju da dosadašnji organizacijsko-tematski okvir ekskuzija u inostranstvo, prema mišljenju naših ispitanika, veoma malo doprinosi (tek sa 4.3% ispitanika) prikupljanju informacija od značaja za sticanje realne slike o uslovima života u posećenim zemljama. Učenici kao važne informacije za odlučivanje o potencijalnom odlasku iz zemlje izdvajaju informacije iz domena zapošljavanja mladih, razvijenosti–uređenosti i bezbednosti zemlje u koju se ide, zatim informacije o neposrednim materijalnim troškovima života. Kako rezultati ovog istraživanja pokazuju postoji zainteresovanost učenika za nove sadržaje školskih ekskuzija kao što su uvođenje mlade osobe kao vodiča koja bi upoznala učenike sa životom mladih u zemlji/gradu koji se obilazi kao i organizovanje posete kampusa i upoznavanje učenika sa uslovima života studenata u toj zemlji/gradu. Rezultate koje smo dobili u ovom istraživanju vidimo kao polaznu tačku za neka dalja istraživanja. Ovo istraživanje je suštinski, eksplorativno mapiranje teme u cilju daljeg, produbljenijeg i detaljnijeg sagledavanja ove teme.

Na kraju ukazali bi smo i na ograničenja našeg istraživanja. Prvo se tiče veličine uzorka i činjenice da su uzorkom obuhvaćeni samo učenici gimnazije, srednje-tehničke škole i srednje medicinske škole. Za buduća istraživanja, potrebno je uzeti veći uzorak učenika, kao i učenike iz više različitih tipova srednjih škola i različitih regiona u Srbiji. Drugo ograničenje tiče se formulacije stavki u upitniku – stavke su formulisane uopšteno sa ciljem da se tematski mapiraju oblasti učeničkog iskustva koje je potrebno produbiti u daljim istraživanjima kroz veći

broj pitanja (na primer pitanja o karakteru vanškolskih putovanja u inostranstvo, o tome da li je bilo pripreme za ta putovanja i ako jeste o kakvoj pripremi se radilo i sl.). Veličina uzorka i tip pitanja u upitniku upućivao je na primenu najjednostavnije deskriptivne statistike u obradi podataka. Buduća istraživanja na većem uzorku ispitanika i dodatnim pitanjima u upitniku omogućila bi i primenu statistike zaključivanja (na primer, utvrđivanje povezanosti karakteristika vanškolskih putovanja u inostranstvo sa mišljenjem o potrebi inoviranja školskih ekskurzija).

Međutim, uprkos ograničenjima verujemo da perspektiva iz koje smo u radu sagledali temu školskih ekskurzija može biti podsticajna za dalja istraživanja i inoviranja prakse školskih ekskurzija. Mišljenja smo da rezultati našeg istraživanja mogu biti podsticajni za kreatore obrazovne politike, kao i nadležne za omladinu kako bi uvideli mogućnosti koje školske ekskurzije mogu imati u realnom predstavljanju prednosti ali i nedostataka života i rada u inostranstvu.

LITERATURA

- [1] Kuzmanović B., Petrović N. (2007). Struktura preferencija ličnih i društvenih ciljeva srednjoškolaca, *Psihologija*, vol. 40, br. 4, str. 567-585.
- [2] Poole, M., Cooney, G. (1987). Orientations to the future: A comparison of adolescents in Australia and Singapore. *Journal of Youth and Adolescence* 16(2), 129-157
- [3] Seginer, R. (2009). *Future Orientation: Developmental and Ecological Perspectives*. Springer Science and Business Media, LLC <http://www.springer.com/series/6450>
- [4] Trommsdorf, G. (1983). Future orientation and socialization. *International Journal of Psychology*, vol. 18, 381-406.
- [5] Polovina, N. & T. Pavlov /Eds/ (2011). *Mobility and emigration of professionals: Personal and social gains and losses (164–182)*. Publishers: Group 484 Center for migration and intercultural studies & Institute for Educational Research, Belgrade.
- [6] Dewey, J. (1998). *Experience and Education*. Kappa Delta Pi.
- [7] Đorđević, B. i J. Đorđević (2008): Nedostaci i slabosti tradicionalne i savremene škole, *Pedagoška stvarnost*, Vol. LIV, br. 7-8, 585-600.
- [8] Vilotijević, M. (2009). Promenama do efikasnije škole budućnosti –nova paradigma za organizaciju buduće škole, u: N. Potkonjak (ur): *Zbornik radova sa naučnog skupa „Buduća škola“ (713-750)*. Beograd: Srpska akademija obrazovanja.
- [9] Anđelković, S. (2012). Teorijska polazišta realizacije đачkih ekskurzija. *Zbornik Instituta za pedagoška istraživanja*, 44(2), 385-401.
- [10] Rajkov, B. E. (1932). *Metodika i tehnika ekskurzija*. Beograd: Knjižarnica J. Dželebdžića.
- [11] Jagić, S. (2006). Učenička putovanja u slobodnom vremenu. *Odgovne znanosti*, 8(1(11)), 251-262. Preuzeto s <http://hrcak.srce.hr/26197>
- [12] Palavan, O., Cicek; L. and Atabay, M. (2016). Perspectives of Elementary School Teachers on Outdoor Education. *Universal Journal of Educational Research* 4(8), 1885-1893.
- [13] Krepel, W. J. & Duvall, C. R. (1981). *Field trips: A Guide for Planning and Conducting Educational Experiences*. Washington, DC: National Education Association.
- [14] Michie, M. (1998). Factors Influencing Secondary Science Teachers to Organize and Conduct Field Trips. *Australian Science Teacher's Journal*, Vol. 44, No. 4, 43-50.
- [15] Beilfuss, M. & Speer, J. (2011). The Connection Between Fieldwork Experiences and Students' Attitudes Towards the Environment. *The Journal of the Illinois Science Teachers Association*, Vol. 37, No. 2, 26-29.

- [16] Ostuni, J. (2000). The Irreplaceable Experience of Fieldwork. In R. Gerber and G. K. Chuan (Eds.), *Fieldwork in Geography: Reflections, Perspectives and Actions* (pp. 79-98). Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.
- [17] Pedagoški leksikon (1996). Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- [18] Potkonjak, M. i Bojović, N. (1977). *Učeničke ekskurzije, izleti i posete*. Beograd: Zavod za unapređivanje vaspitanja i obrazovanja grada Beograda.
- [19] Trnavac N. i Đorđević, J. (1998). *Pedagogija*. Beograd: Naučna knjiga.
- [20] Pravilnik o programu za ostvarivanje ekskurzije u prvom i drugom ciklusu osnovnog obrazovanja i vaspitanja (2009). „Službeni glasnik RS – Prosvetni glasnik“, br. 7/10.
- [21] Arnett, J. (2000) 'Emerging Adulthood: A Theory of Development From the Late Teens Through the Twenties', *American Psychologist* 55(5): 469-480.
- [22] Esipova, N., Ray, J. and Srinivasan, R. (2011) 'The world's potential migrants. Who they are, where they want to go, and why it matters' (Gallup report) https://www.imi.ox.ac.uk/files/news/gallup_whitepaper_migration-1.pdf
- [23] Skrbis, Z., Woodward, I. and Bean, C. (2014) 'Seeds of cosmopolitan future? Young people and their aspirations for future mobility', *Journal of Youth Studies* 17(5): 614–625.
- [24] Van Mol, C. (2016) 'Migration aspirations of European youth in times of crisis', *Journal of Youth Studies* 19(10): 1303-1320.
- [25] White, A (2016). Young people and migration from contemporary Poland, *Journal of Youth Studies*. Vol. 13, No. 5, 565_580
- [26] Deakin, H. (2014) 'The Drivers to Erasmus Work Placement Mobility for UK Students', *Children's Geographies* 12(1): 25–39.
- [27] Kureková, L. (2013) 'Welfare Systems as Emigration Factor: Evidence from the New Accession States', *Journal of Common Market Studies* 51(4): 721–739.
- [28] Makni, V. (2011) 'Student Migration Potential: The Case of Bulgaria', *South-Eastern Europe Journal of Economics*, 2: 187–206.
- [29] Salzano, C. (2013) Youth, Employment and Migration MDG-F Thematic Study: Review of Key Findings and Achievements, MDG Achievement Fund http://www.mdgfund.org/sites/default/files/YEM_Thematic%20Study.pdf
- [30] Lloyd, S. (2005). *Growing Up Global: The Changing Transitions to Adulthood in Developing Countries*. National Academic Press. www.nap.edu
- [31] Frändberg, L. (2009). How Normal is Travelling Abroad? Differences in Transnational Mobility between Groups of Young Swedes, *Environment and Planning A*, 41(3), 649-667 doi: 10.1068/a40234
- [32] Nikolayenko, O. (2011). Adolescents' Hopes for Personal, Local, and Global Future: Insights from Ukraine. *Youth and Society* 43(1): 64–89.
- [33] Papapanagos, H., Sanfey, P. (2001). Intention to emigrate in transition countries: The case of Albania. *Journal of Population Economics*, 14, 491–504.
- [34] Agadjanian, V., Nedoluzhko, L & Kumskov, G. (2008). Eager to leave? Intentions to migrate abroad among young people in Kyrgyzstan. *International Migration Review*, 42, 620–651.
- [35] World Bank Migration and Remittances Fact book 2008
- [36] Republički Zavod za statistiku, podaci popisa 2011
- [37] Pavlov, T. (2009) Migration potential of Serbia, Belgrade, Group 484
- [38] Istraživanje o mobilnosti mladih u Srbiji (2011). Univerzitet u Beogradu: Filozofski fakultet - Institut za sociologiju u saradnji sa Ministarstvom omladine i sporta Srbije. Preuzeto sa <http://www.mos.gov.rs/mladisuzakon/attachments/article/387/Istrazivanje%20mobilnost%20mladih%20-%202011.pdf>

- [39] Tomanović, S. and Stanojević, D. (2015) Young people in Serbia: Situation, perceptions, beliefs and aspirations. Belgrade, Friedrich Ebert Stiftung Retrieved from <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/belgrad/12066.pdf>
- [40] Polovina, N., Jakšić, I. (2017). 'A Place that Provides Me with a Better Future': Migration aspirations among Serbian adolescents' and their parents' visions of the adolescents' future. (u procesu recenziranja).
- [41] Jarić, I. and Živadinović, I. (2012) Otići ili ostati: Identitet mladih i orijentacija ka iseljavanju, U S. Tomanović i sar. /Eds/. Mladi – naša sadašnjost (pp. 211-227). Beograd, Institut za Sociološka istraživanja
- [42] [Thomson](#), R. and [Taylor](#), R. (2005) 'Between Cosmopolitanism And The Locals Mobility As A Resource In The Transition To Adulthood', Young 13(4): 327-342.
- [43] Gidens, E. (2005). Odbegli svet: Kako globalizacija preoblikuje naše živote, Stubovi kulture, Beograd.
- [44] Mrđa, S. (2011) Kulturni život i potrebe učenika srednjih škola u Srbiji [Cultural Life And Needs Of Secondary School Students In Serbia]. Beograd, Zavod za proučavanje Kulturnog razvitka
- [45] Becerra, D. (2012): "The Impact of Anti-Immigration Policies and Perceived Discrimination in the United States on Migration Intentions among Mexican Adolescents," International Migration, 50(4), 20–32.